

УДК 343.2:343.4(477)

Кравцова М. О., ад'юнкт ад'юнктури
та докторантури ХНУВС

Сучасний кіберзлочинець: кримінологічна характеристика особистості

У статті узагальнено викладено основні критерії характеристики особистості кіберзлочинця. Встановлено, що на сьогоднішній день кіберзлочинність з практичної точки зору розглядається як не досить поширене явище, тому детальному розгляду структури особистості кіберзлочинця приділяється недостатньо уваги.

Ключові слова: кіберзлочинність, кіберпростір, кіберзлочинець, особистість злочинця, ознаки кіберзлочинця, мотивація кіберзлочинця.

В статье обобщенно изложены основные критерии характеристики личности преступника. Установлено, что на сегодняшний день киберпреступность с практической точки зрения рассматривается как малораспространенное явление, поэтому детальному рассмотрению структуры личности киберпреступника уделяется недостаточно внимания.

Ключевые слова: киберпреступность, киберпреступник, киберпространство, личность преступника, признаки киберпреступника, мотивация киберпреступника.

The article summarised the main criteria characteristics of the individual offender. Installed that today cybercrime from a practical point of view is considered as a rare phenomenon, so a detailed examination of the personality structure of a cybercriminal are neglected.

Keywords: cyber crime, cyber criminals, cyberspace, identity of the offender, characteristics of cyber criminals, motivation of cyber criminals.

Заходи протидії кіберзлочинності, незалежно від того на якому рівні (загально-соціальному, спеціально-кримінологічному чи індивідуальному) вони реалізуються, втрачають свій сенс без урахування особливостей особистості конкретного правопорушника. Саме виявлення сталих та найбільш поширених рис комп'ютерного злочинця дозволяє визначити ефективний інструментарій для попередження нових злочинних проявів як з боку конкретної особи, так і з боку невизначеного кола осіб на яких ці заходи спрямовуються. Крім цього, розробка питань кримінологічної характеристики особи злочинця має важливе значення для визначення причин і умов вчинення злочинів, з метою їх усунення та (або) зменшення їх впливу. Дослідження особистості злочинця має велике значення для: виявлення закономірностей злочинної поведінки, злочинності як масового явища, її детермінації, причинності та розробки науково обгрунтованих рекомендацій по боротьбі зі злочинністю [1, с. 274].

На сучасному етапі розвитку суспільства і в умовах стрімкого розвитку комп'ютеризації у всіх сферах життєдіяльності та послуг, інформаційно-телекомунікаційні системи та мережі виступають як предмет та засіб вчинення злочинів, що охоплюються загальним поняттям кіберзлочинність. У зв'язку з цим, особлива увага повинна приділятися особистості кіберзлочинця, що і обумовлює актуальність надання її кримінологічної характеристики в межах окремої статті.

Питанню визначення поняття «особистість злочинця» та основних його рис приділяли увагу як вчені радянських часів, так і деякі сучасні дослідники, зокрема: Ю.М. Антонян, О.І. Алексєєв, В.О. Бачинін, Б.С. Волков, О.О. Герцензон, В.В. Голіна, І.М. Даньшин, О.І. Долгова, А.Ф. Зелінський, І.І. Капець, Н.М. Кропачев та інші.

Не вдаючись у дискусію щодо виявлення найбільш повного та всебічного визначення особистості злочинця, приєднаємося до тих авторів, які вважають найбільш вдалим визначення, запропоноване І. М. Даньшиним, за яким особистість злочинця слід розуміти як сукупність істотних і стійких суспільних ознак і соціально зумовлених біопсихологічних особливостей індивіда, що об'єктивно реалізуються у вчиненні конкретного злочину, надають його вчинку характеру суспільної небезпеки, а винній особі — властивість суспільної небезпеки, у зв'язку з чим вона притягується до відповідальності, передбаченої кримінальним законом [2, с. 126].

Виходячи зі змісту існуючих визначень особистості злочинця, в якості мети роботи, уявляється доцільним здійснити дослідження та систематизацію даних, які відображають сучасну характеристику особистості кіберзлочинця та утворюють сукупність істотних і стійких суспільних ознак і соціально зумовлених біопсихологічних особливостей індивіда. В якості емпіричних матеріалів було використано узагальнені дані, отримані в ході опрацювання статистичних даних МВС України за 2004–2014 рр., статистичних даних Державної судової адміністрації України про осіб, засуджених за злочини, відповідальність за які передбачено статтями 361–363-1 КК України, а також архівних кримінальних справ та проваджень, порушених та відкритих за цими нормами.

Визначаючи структуру особистості злочинця, кримінологи виділяють різні групи відповідних ознак — її елементів [4, с. 65-70; 4, с. 10], але фактично їх можна об'єднати до таких загальних груп: соціально-демографічні, кримінально-правові та морально-психологічні ознаки.

Соціально-демографічні ознаки (стать, вік, національність, сімейний стан, освітній рівень, професія тощо) не тільки дають інтегроване уявлення про особу злочинця, але й розкривають її функціональний зв'язок із вчиненням злочинном, а отже дають характеристику соціального статусу і свідчать про його вплив на злочинця та можливість визначити місце особистості у різних сферах суспільного життя, виявити обставини, що сприяють формуванню злочинної поведінки [5, с. 89-90].

Проведенням дослідженням встановлено, що злочини у сфері використання комп'ютерної техніки та інформаційно-телекомунікаційних мереж вчинюються переважно чоловіками (87,5 %), на долю жінок припадає лише 12,5 % злочинів. Це пояснюється тим, що більшість видів діяльності технічної спрямованості виконується чоловіками, на жінок припадає менша кількість технічних спеціальностей.

Аналіз розподілу вікових груп за рівнем кримінальної активності показав, що найбільш активною є група осіб віком від 30 до 50 років на долю якої припадає 36,2 % засуджених осіб. На другому місці знаходиться група осіб віком від 18 до 25 років (34,3 %), на третьому місці особи віком від 25 до 30 років (23,1 %), на четвертому місці особи віком від 50 до 65 років (5,3 %), а на останньому місці — група осіб віком від 16 до 18 років (1,1 %).

Таким чином, хоча більше половини (57,4 %) кіберзлочинів вчинюються особами віком від 18 до 30 років, кримінальна активність відносно даного виду злочинів корелює з соціальною активністю населення. Отримані дані щодо кримінальної активності вказаної групи населення в цілому співпадають з світовою практикою. Так, результати соціологічних і кримінологічно-криміналістичних досліджень проведених в Австралії, Канаді, Німеччині та США свідчать, що найбільш активний віковий період в якому вчинюються комп'ютерні злочини дорівнює саме віку від 15 до 35 років [6, с. 9].

Зазначені дані та розподіл за рівнем кримінальної активності інших вікових груп в

цілому спростовують поширене уявлення щодо омолодження кіберзлочинності та вкрай високу кримінальну активність у кіберпросторі саме осіб молодого віку [7, с. 11].

Відповідно до даних Державної судової адміністрації України, 95,5 % засуджених кіберзлочинців — громадяни України. На долю громадян інших держав припадає лише 4,2 % засуджених, при цьому у групі діяли лише 13,1 % засуджених кіберзлочинців, з них у складі організованої групи лише 1,7 %, а засуджених за вчинення кіберзлочинів у складі злочинної організації взагалі не виявлено. Вказане, з урахуванням транскордонності кіберзлочинів (яка обумовлена як глобальністю кіберпростору, так і міжнародним рівнем діяльності організованих угруповань кіберзлочинців), на наш погляд, в більшій мірі відповідає недосконалості слідчої та судової практики щодо розслідування кіберзлочинів та притягнення винних до відповідальності. Також це свідчить про дуже високий ступень латентності відповідних злочинів, обумовлений як високим професіоналізмом їх вчинення, так й неготовністю вітчизняних правоохоронних органів протидіяти цим злочинним проявам.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень та справ показав, що більшість кіберзлочинців неодружені — 58 %. Розлучені складають 14 %, а одружені але такі, що з родиною не живуть — 16 %. На долю одружених припадає 10 % злочинів, а на осіб, що перебувають у цивільному шлюбі — 12 %. Вказана ситуація, зважаючи на невеликий відсоток, може бути обумовлена значною частиною серед кіберзлочинців осіб молодого віку, які не встигли завести сім'ю, а також характерною для кіберзлочинців нестабільністю особистості, жаданням ризику, авантюризмом тощо, тобто властивостями характеру, які не сприяють зміцненню сімейних стосунків.

Проведеним аналізом правозастосовної практики встановлено, що для кіберзлочинців, на відміну від злочинців, що вчиняють злочини загально-кримінальної спрямованості, характерний високий освітній рівень, значно вищий середнього рівня освіти населення в цілому. Дослідженням встановлено, що практично половина (48,1 %) кіберзлочинців мають вищу (в тому числі технічну) освіту, однак факт, що кожен третій злочинець (30,3 %) має загальну середню освіту вказує на те, що з розвитком комп'ютерних технологій та систем комунікації, їх агресивною ескалацією в усі сфери нашої життєдіяльності, все більш поширеним стає вчинення кіберзлочинів не тільки фахівцями-«комп'ютерщиками», а звичайними користувачами інформаційно-телекомунікаційних систем. Доступність інформації у цій сфері уможлиблюють вчинення кіберзлочинів не тільки за наявності відповідної освіти та специфічних навичок, а й у тому числі з використанням відповідних настанов та посібників. Наявність же спеціальних знань фактично означає приналежність такого злочинця до субкультури хакерів (крекерів) [8, с. 91-92]. Отже ситуація, що мала місце раніше, коли основним чинником, який спрощував розслідування та полегшував «виявлення» злочинця, було обмежене коло здатних вчинити комп'ютерний злочин [9, с. 77], а реєстрація випадків вчинення цих злочинів особами, які взагалі не мали будь-яких технічних знань, мали поодинокий характер [10, с. 36], сьогодні кардинально змінюється.

Аналіз даних, які стосуються соціального статусу кіберзлочинця дозволяє підтвердити справедливість висновку, що усі кіберзлочини, що вчинюються в нашій країні (відповідно до судової практики) доцільно поділити на три основні умовні групи: 1) злочини, що вчинюються у зв'язку з професійною (службовою) діяльністю особи; 2) злочини, що вчинюються особами з низьким офіційним соціальним статусом (безробітні тощо) з метою незаконного збагачення; 3) злочини, що вчинюються з

особистих (крім користі) мотивів (ствердження, самоствердження, помста тощо).

Так, встановлено, що переважна більшість (39 %) засуджених кіберзлочинців – працездатні особи, які на момент вчинення злочину не працювали і не навчалися (36,5 %) та безробітні (2,5 %). Другою за поширеністю є група службовців, на частку яких припадає 17 % (з них 1,7 % – державні службовці). Далі йдуть робітники (16,1 %) та приватні підприємці (11,4 %). На п'ятому місці за поширеністю знаходиться група осіб, що навчаються – 7,4 % (6,9 % з них складають студенти навчальних закладів, а 0,5 % – учні шкіл, ліцеїв, коледжів, гімназій). На шостому місці за поширеністю серед осіб, засуджених за вчинення кіберзлочинів йдуть працівники господарських товариств (3,3 %), а на сьомому – пенсіонери (у т.ч. інваліди) (1,1 %).

З ознак, що складають кримінально-правову характеристику особистості кіберзлочинця проілюструємо дані про судимість, види злочинів, що, як правило, вчинюються разом із кіберзлочинами та утворюють сукупність, види покарань, які застосовуються до винних осіб.

За даними Державної судової адміністрації України, серед осіб, засуджених за вчинення кіберзлочинів 5,1 % раніше вчиняли злочинні діяння. Однак, кримінально-правовий рецидив не утворювався, оскільки особи були звільнені від кримінальної відповідальності (0,5 %), визнані такими, що не мають судимості були 1,9 %, судимість була погашена чи знята у 2,7 % випадків. Водночас, 5,8 % осіб, засуджених за вчинення кіберзлочинів, мають не зняту і не погашену судимість. З них 5 % мають одну та 0,8 % дві не зняті і не погашені судимості. При цьому, частка осіб, які мають не зняту і не погашену судимість, є відносно стабільною.

Більшість осіб, які раніше засуджувались – засуджувались за скоєння злочинів корисливої спрямованості, при цьому враховуючи те, що переважна більшість засуджених кіберзлочинців – працездатні особи, які на момент вчинення злочину не працювали і не навчалися, це свідчить про глибоку та стійку кримінальну спрямованість особистості злочинців цієї групи та характерну деформацію ціннісно-орієнтаційної сфери.

Наявність рецидиву та його характер підтверджує правильність висновку про те, що через тотальну інформатизацію усіх сфер життєдіяльності нашого суспільства відбувається поширення кіберзлочинності, при цьому комп'ютерні технології використовуються в якості засобу здійснення злочинної діяльності все більшими верствами населення, зокрема, як окремими раніше засудженими особами, так і криміналітетом в цілому.

Як свідчить аналіз статистичних даних, до 18,4 % засуджених за вчинення кіберзлочинів покарання було призначено за сукупністю злочинів (це 55,9 % від загальної кількості осіб, яким було призначено покарання), практично кожен п'ятий кіберзлочин було вчинено у сукупності з іншими злочинами.

Дослідження матеріалів кримінальних справ та проваджень показало, що більшість кіберзлочинів було вчинено у сукупності з такими злочинами: проти власності – 22 %; у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг – 8 %; проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян – 6 %; у сфері господарської діяльності – 5,3 %; проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина – 3,3 %; проти громадського порядку та моральності – 0,6 %.

Істотна частка кіберзлочинів, які вчинюються в сукупності з іншими злочинами, викликає серйозне занепокоєння. Ця негативна тенденція вказує на поширення активного використання інформаційні технологій та кіберпростору для досягнення

широкого роду злочинних цілей або вирішення злочинним шляхом різного роду питань, які виходять за межі інформаційної сфери.

Аналіз практики призначення покарань за кіберзлочини показує, що реальне покарання призначається лише 32,9 % осіб, засуджених за вчинення кіберзлочинів, а 67,1 % осіб звільняються від покарання за різними підставами. Крім цього, у 17,5 % випадків, засудженим (половина усіх осіб, яким призначено покарання) покарання призначається із застосуванням положень ст. 69 КК України – більш м'яке покарання, ніж передбачено законом.

Що стосується осіб, які звільняються від покарання, то абсолютна їх більшість звільняється від покарання з випробуванням (64,9 % від загальної кількості засуджених осіб), незначна частина звільняється від покарання внаслідок акта амністії (1,6 %) та з інших підстав (0,5 %).

Щодо видів призначених покарань було виявлено такий розподіл: у переважній більшості випадків (74,6 % від кількості осіб, яким призначено покарання та 24,5 % від загальної кількості засуджених осіб) суд призначає покарання у виді штрафу, далі за поширеністю застосування – позбавлення волі на певний строк (17,8 % від кількості осіб, яким призначено покарання та 5,8 % від загальної кількості засуджених осіб), виправні роботи (4,2 % та 1,4 % відповідно), обмеження волі (1,7 % та 0,5 % відповідно), громадські роботи (0,8 % та 0,3 % відповідно) та інші види покарань (0,8 % та 0,3 % відповідно).

Відносно 12,5 % осіб судом було призначено додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що, з огляду на те, що 17 % засуджених за вчинення кіберзлочинів осіб складають службовці є логічним та адекватним заходом.

Водночас, лише відносно 3 % засуджених осіб (9,3 % засуджених осіб яким призначено покарання) суд призначив додаткове покарання у виді конфіскації майна. Це, враховуючи корисливу спрямованість переважної більшості кіберзлочинів, на наш погляд, не відповідає характеру та ступеню суспільної небезпечності кіберзлочинів.

Практика притягнення до кримінальної відповідальності та призначення покарання кіберзлочинцям свідчить про наявне сьогодні в країні помилкове сприйняття кіберзлочинців не як серйозної загрози через стрімке поширення та зростання ступеню та характеру суспільної небезпеки даного виду злочинів, а як малопоширеного явища, що не являє собою значної криміногенної небезпеки.

Уникнення кіберзлочинцем реального покарання може сприяти вчиненню нового, більш тяжкого злочину, зростання спеціального рецидиву. А приклади фактичної безкарності такого роду діянь створюють ілюзію вседозволеності та сприяють вчиненню злочинів іншими особами.

Досліджуючи особистість злочинця, не можна оминати увагою значення індивідуально-психологічних особливостей особистості у разі вчинення конкретного злочину, оскільки в цьому випадку вони можуть визначати поведінку особистості [11, с. 18-24]. Пізнання ж особливостей внутрішнього світу злочинців, зокрема їх моральних якостей, потребує знання життєвих позицій осіб, які скоюють злочинні діяння, їх ставлення до оточуючої дійсності, до людей, до суспільства. Це неможливо без вивчення їх потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, мотивів діяльності, а їх з'ясування дозволяє отримати уявлення про спрямованість особистості.

Як відомо, ціннісні орієнтації в цілому визначають ставлення людини до основних

сфер життя, а також характеризують спрямованість особистості в цілому. Відповідно до цього критерію, можна погодитися з положеннями дослідження, проведеного К.М. Євдокимовим [12] та виділяти такі типи злочинців:

1. Соціально дезадаптований тип — особи, характерними рисами яких є аутизація та інтравертність, тобто відхід у себе, відгородженість від навколишнього середовища, спрямованість інтересів лише на задоволення своїх власних, в основному інформаційних потреб. Для злочинців даного типу інформативне спілкування та вчинення внаслідок цього кіберзлочину є засобом подолання дезадаптації. Для них важливим є віднесення себе до класу «хакерів», тобто ототожнення з однією з невеликих, але все-таки соціальних груп. Тим самим, вони внутрішньо прагнуть подолати своє соціальне відчуження, усвідомити свою значимість, а також одержати можливість бути упевненим і зрозумілим у цьому соціальному середовищі. Щоб подолати власний психологічний дискомфорт, особи даного типу легко піддаються сторонньому негативному впливу, переймають «нарколозлочинний» спосіб життя.

2. Емоційно сприйнятливий тип — особи, які долучилися до вчинення кіберзлочинів для задоволення своїх особистих інтересів і потреб. В основному даний тип злочинців здійснює правопорушення з корисливих мотивів з метою задоволення своїх матеріальних потреб, рідше — в знаннях та інших потреб. На відміну від правопорушників першого типу, це особи, що володіють лідерськими схильностями, з досить високим рівнем інтелекту. Вони самолюбні, проявляють енергійність та активність у досягненні поставлених цілей, гнучкість і легкість у спілкуванні, встановленні соціальних контактів. Однак досягнення своїх цілей «будь-яким шляхом» породжує в них почуття вищості й відповідно презирливе відношення до навколишніх. Їм необхідний реальний успіх, щоб задовольнити свої потреби й честолюбство. Характерним для них є мінливість, відсутність прихильностей до кого-небудь, навіть до рідних й близьких, несприйняття й нерозуміння честі, гідності й обов'язку, нігілізм стосовно правових і моральних норм. Більшість кіберзлочинців належать саме до цього типу.

3. Соціально неадекватний тип представлений в основному молодими людьми з вищою освітою, високим інтелектуальним рівнем, матеріально забезпеченими. Корисливі мотиви й матеріальні потреби для них не відіграють ніякої ролі, на перший план виходить задоволення інших — нематеріальних потреб. Надмірні або незрозумілі з погляду навколишніх, але гадані природними для особистості запити породжують проблему потреби «промотиваційної» сфери, яку неможливо дозволити через особисте небажання й неприйняття встановлених правових (соціальних) норм. Психологічний комфорт і зняття напруги досягаються цілеспрямованою діяльністю, що веде до бажаних результатів.

Враховуючи те, що основна маса кіберзлочинців відноситься до другого типу, основним визначальним фактором деформації ціннісно-орієнтаційної сфери кіберзлочинця (негативною рисою особистості, що найбільш сильно проявилася у кіберзлочинця при вчиненні злочину) є корислива спрямованість особистості.

Особливістю кіберзлочинів також є їх умисний характер, оскільки саме умисна форма вини є однією з основних ознак складів злочинів у даній сфері. Виключення може складати лише злочин, передбачений ст. 363 КК України, оскільки особливість суб'єктивної сторони складу цього злочину полягає в тому, що ставлення суб'єкта до суспільно небезпечного діяння може бути як умисне, так і необережне.

Аналіз статистичних даних показав, що для кіберзлочинців (на відміну від

більшості злочинців) характерним є вчинення злочину виключно в тверезому стані. Це підтверджує висновок щодо кримінальної спрямованості особистості кіберзлочинця, який вчиняє злочин холоднокрівно та обачливо, досягаючи передбачуваного результату, також не виявлено жодної особи, що вчинила відповідне діяння в стані неосудності чи обмеженої осудності. Особистісні відхилення, нажаль, практично завжди залишаються поза увагою слідства та суду в силу тяжкості злочинів даного виду та відсутність результатів відповідних експертиз.

Деякі фахівці вказують, що характерною особливістю вчинення комп'ютерних злочинів є достатньо високий інтелектуальний рівень злочинця, оскільки, вчинення складних операцій, і, зокрема, створення комп'ютерних програм, підбирання паролів доступу до систем захисту, наявність можливості підкорити собі електронно-обчислювальну машину потребує не лише наявності спеціальних знань і навичок, а й достатньо високого рівня володіння собою і ситуацією, в якій вчинюється злочин [6, с. 11]. Вказане висловлювання є досить сумнівним, адже на відміну від осіб, що вчиняють злочини загально-кримінальної спрямованості, для кіберзлочинців, як показує проведене дослідження, характерний достатньо високий освітній рівень, як правило, вищий за середній рівень освіти населення, проте відповідно до соціального статусу та інших соціально-демографічних ознак кіберзлочинці відображають структуру населення в цілому. Отже, відповідний рівень інтелектуального розвитку кіберзлочинця не є константою, а виступає предметом доказування під час визначення здатності (можливості) вчинення відповідного діяння конкретною особою.

Окремої уваги потребує розгляд питання щодо мотивації кіберзлочинця. Для переважної більшості комп'ютерних злочинів найбільш характерною метою є заволодіння чужим майном [13, с. 111].

Проведений нами аналіз матеріалів кримінальних справ та проваджень показав, що характерними для кіберзлочинців є наступні мотиви: користь (86 %), помста (6 %), потреба у самоствердженні (3 %), хуліганські мотиви (2 %), кар'єризм (1 %), інша особиста нематеріальна зацікавленість (2 %).

Досліджуючи мотивацію кіберзлочинців, не слід шукати якихось специфічних мотивів (або вигадувати їх), а необхідно оперувати усталеними поняттями та категоріями. Специфіка кіберзлочинності полягає не стільки в мотивах вчинення злочинів даного виду, скільки в особливостях їх реалізації, обумовлених специфікою середовища та засобів їх вчинення.

Правильне встановлення мотиву вчинення кіберзлочину дозволить не лише уникнути помилок при кваліфікації, а й досягнути успішної реалізації принципів справедливості та невідворотності покарання.

З практичної точки зору встановлення мотиву та мети вчинення кіберзлочину дозволяє зрозуміти внутрішню суть злочинної поведінки винного та виявити наявність чи відсутність сукупності злочинів.

За результатами проведеного дослідження матеріалів правозастосовної практики можна зробити висновок, що кіберзлочини вчинюються переважно чоловіками (87,5 %), найбільш активною є група осіб віком від 30 до 50 років (36,2 % з осіб засуджених за кіберзлочини), майже половина кіберзлочинців мають вищу (в тому числі технічну) освіту (48,1 %), переважна більшість (39 %) засуджених кіберзлочинців – працездатні особи, які на момент вчинення злочину не працювали і не навчалися (36,5 %) та безробітні (2,5 %). Майже щодо 18,4 % засуджених за

вчинення кіберзлочинів осіб покарання призначено за сукупністю злочинів (55,9 % осіб, яким призначено покарання). Особливістю кіберзлочинів є їх умисний характер (оскільки саме умисна форма вини є однією з основних ознак злочинів у даній сфері), а основним визначальним фактором деформації ціннісно-орієнтаційної сфери кіберзлочинця є корислива спрямованість особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Криминология : учебник для юрид. вузов / под общ. ред. А. И. Долговой. — М. : НОРМА – ИНФРА М, 2000. — 784 с.
2. Даньшин И. Н. К вопросу о личности преступника / И. Н. Даньшин // Проблемы соц. законности. — Харьков, 1980. — Вып. 6. — С. 117–126.
3. Зелинский А. Ф. Криминология : учеб. пособие / А. Ф. Зелинский. — Харьков, 2000. — 187 с.
4. Голіна В. В. Попередження тяжких насильницьких злочинів проти життя, здоров'я особи / В. В. Голіна. — Х. : Рубікон, 1997. — 52 с.
5. Коган В.М. Значение социально-демографических факторов для изучения причин преступности / В.М. Коган // Вопросы борьбы с преступностью. — 1975. — Вып.22. — С. 88-94.
6. Біленчук П. Д. Портрет комп'ютерного злочинця : навч. посібник / П. Д. Біленчук, О. І. Котлярєвський. — К. : В&В, 1997. — 48 с.
7. Баранов О. А. Проблеми законодавчого забезпечення боротьби з комп'ютерними злочинами / О. А. Баранов // Інформаційні технології та захист інформації : зб. наук. праць. — Запоріжжя: Юридичний ін-т МВС України, 1998. — Вип. 2. — С. 3–13.
8. Косенков А. Н. Общая характеристика психологии киберпреступника / А. Н. Косенков, Г. А. Черный // Криминологический журнал БГУЭП. — 2012. — № 3. — С. 87–94.
9. Борисова Л. В. Суб'єкт (особа) транснаціонального комп'ютерного злочину: криміналістичні й психофізіологічні аспекти / Л. В. Борисова // Актуальні проблеми держави і права. — 2008. — Вип. 44. — С. 76–80.
10. Вехов В. Б. Компьютерные преступления: Способы совершения и раскрытия / В. Б. Вехов ; под ред. акад. Б. П. Смагоринского. — М. : Право и Закон, 1996. — 182 с.
11. Волков Б. С. Криминологическое исследование личности преступника в советском праве / Б. С. Волков // Теоретические проблемы учения о личности преступника. Сборник научных трудов / редкол. : Антонов-Романовский Г. В., Звирбуль В. К., Игошев К. Е., Сахаров А. Б. — М. : Всесоюз. ин-т по изуч. причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1979. — 184 с.
12. Евдокимов К. Н. Уголовно-правовые и криминологические аспекты противодействия неправомерному доступу к компьютерной информации : по материалам Восточно-Сибирского региона : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Константин Николаевич Евдокимов. — Иркутск, 2006. — 203 с.
13. Журба А. І. Особливості предмета доказування у справах про комп'ютерні злочини : дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Журба Андрій Іванович. — Донецьк, 2007. — 230 с.